

Královská věnná města v systému českých měst 16. století

PETR VOREL

Studium struktury a geneze městského prostředí v historickém vývoji patřilo od druhé poloviny 19. století vždy k významným tématům české historiografie. Pro období středověku dospělo moderní bádání v nedávné době k významným syntézám.¹ Pro období raného novověku však dosud syntetická práce srovnatelného záběru nevznikla. Zatím posledním velkým pokusem o souhrnné postihnutí problematiky městského života v raném novověku zůstává obsáhlá práce Zikmunda Winttra, starší již více než sto let.²

Tato zdánlivá nelogičnost má ovšem svoje opodstatnění: Pro česká města raného novověku se dochovalo ve srovnání se starším středověkým obdobím nesrovnatelně větší množství pramenného materiálu, který umožňuje proniknout do reality tehdejšího městského života mnohem hlouběji, než je to možné pro středověk. Tato skutečnost je zřejmá již z výše zmíněné Winttrovy základní monografie k dějinám českých raně novověkých měst, v níž se autor (při vši účtě k šíři jeho heuristického záběru) místy metodicky jen obtížně vyrovnával s ohromným množstvím reálií, které pro městský život raného novověku dokládají domácí archivní zdroje. Zmíněný problém v zásadě neřešilo ani množství kvalitních monografií městských dějin, které vznikly od konce 19. století do druhé světové války péčí regionálních badatelů (často z řad středoškolských učitelů dějepisu) i renomovaných univerzitních historiků. Ohromné množství takto shromážděného materiálu nebylo zpracováno do koncepční syntézy městských dějin raného novověku, ale zůstalo pouze v podobě historických monografií jednotlivých měst. Narozdíl od období středověku nedospěla poválečná generace domácích profesionálních historiků, systematicky zkoumajících dějiny raně novověkých měst, k žádné významné syntéze, i když k takové rozsáhlejší práci zřejmě směřovali Jaroslav Marek³ a Josef Janáček⁴. Symbolickou sumarizací poválečného výzkumu dějin raně novověkých měst se stala široce koncipovaná konference, konaná v roce 1990 v Pardubicích.⁵

Zájem o výzkum městského prostředí se v uplynulých patnácti letech zaměřoval spíše na dílčí témata, která ovšem významným způsobem posouvají naše znalosti o raně novověkém městském prostředí. Mám na mysli několik vědeckých konferencí a výzkumných projektů, jejichž výstupy byly publikovány v nedávných letech,⁶ a významné podněty, které témata svých konferencí přináší výzkumu raně novověkého městského prostředí Archiv Hlavního města Prahy. Z dlouhodobých projektů, které v současné době ještě nejsou dokončeny, má pro výzkum raně novověkých měst zásadní význam přehledná mnohasvazková monografie Petra Kučí, shrnující základní reálie k vývoji každé městské lokality na území našeho státu (bohužel zatím bez úda-
jů o literatuře a pramenech k jednotlivým lokalitám, které by měly být obsaženy v sa-

mostatném závěrečném svazku),⁷ a dlouhodobý projekt Historického atlasu měst, jehož průběžnou realizaci garantuje Historický ústav Akademie věd České republiky v Praze.⁸ Nejnovější práce, která přináší srovnávací pohled na vývoj českých měst od nejstarších dob do současnosti v širším evropském kontextu, byla zveřejněna v roce 2002. Pasáž o raně novověkých městech zde zpracoval Eduard Maur.⁹

Tento stručný přehled hlavních výstupů současného bádání o raně novověkých městech záměrně podávám jako úvod pro své zamyšlení nad postavením a úlohou královských věnných měst v 16. století. Samostatné badatelské téma „královská věnná města“ se ve výzkumu raně novověkých měst v českých zemích nevymezuje. Je vůbec důvod vyčlenovat tento typ měst v období raného novověku jako samostatnou skupinu, jejíž historický vývoj by byl v nějakém aspektu odlišný od ostatních městských obcí, postavených jim z hlediska právního na roveň?

Samotný vznik královských věnných měst je záležitostí středověkou; do českých dějin vstupují na počátku 14. století jako jedna z forem ujištění příjmů českých královen, zvláště pro případ jejich ovdovění. Zmíněnému tématu byl na této konferenci věnován samostatný příspěvek Františka Musila, který vyvolal zajímavou diskusi, proto se k počátkům věnných měst ve středověkém období jejich vývoje nebudu vracet.

Ulohu „věna“ ovšem neplnila jen města, ale i hrady nebo některá komorní domínia. Přesto se v historickém vývoji nevyčlenily zvlášť jako „věnné hrady“ nebo „věnná panství“. V této souvislosti je nutné připomenout, že role „věnného majetku“ byla v zásadě vždy jen dočasná. Jednalo se vlastně o věcné břemeno, kterým byl příslušný královský majetek (město, hrad atd.) ve středověku zatížen. Nebylo-li královny a jejich věnných nároků, nebyl důvod příslušný královský majetek vést zvlášť jako věnný. Neexistovala žádná trvalá instituce věnných měst. Příslušná města spojovala skutečnost, že byla (dočasně) podržena úředníkům, kteří měli na starost financování a zásobování dvora královny – konkrétně podkomořímu králové. V průběhu 14. a 15. století však byla dlouhá období, kdy funkce podkomořího králové nebylo zapotřebí, protože nežila žádná česká královna, pro kterou by bylo nutné vydržovat vlastní dvůr a která by uplatňovala své věnné nároky. V takových obdobích (například v letech 1451–1458) de iure neexistovala ani žádná věnná města.

S trvalým označováním skupiny královských měst jako „věnná města“ se setkáváme až od doby, kdy došlo k tzv. uzavírání městského stavu, tj. k exaktnímu vymezení měst, kterým příslušela politická práva, reprezentovaná účastí jejich zástupce na jednání městské kurie zemského sněmu. Český stát byl na konci středověku stavovskou monarchií, v níž král neměl práva neomezeného dědičného vladaře, ale musel respektovat rozhodnutí zemských stavů (panského, rytířského a městského). Proces právního vymezení městského stavu probíhal ještě v době jagellonské, kdy některá dřívější královská města v důsledku starších dlouhodobých zástav politická práva nezískala a nebyla počítána mezi tzv. třetí stav (například Kolín); jiným se podařilo zbavit věcných břemen na nich vázaných a včlenila se mezi skupinu privilegovaných měst. Trvalé formální rozdělení královských měst na tři skupiny však více souviselo s rozdělením zemských úřadů mezi dvěma vyššími stavy koncem 15. století. Páni a rytíři si mezi sebou trvale rozdělili funkce v zemské vládě. Teprve v této době byl ustanoven úřad podkomořího králové bez ohledu na to, zda vůbec existuje nějaká česká královna.

Královská města byla tehdy z hlediska formálního členění trojí; každá skupina podléhala jinému stavovskému úředníkovi. Jeho úkolem bylo mimo jiné v zastoupení krále provádět pravidelné jmenování nových městských rad. Základní skupinou byla

královská města v užším významu tohoto termínu, které podléhala královskému podkomořímu. Druhou skupinu tvořila **královská města věnná**, podléhající podkomořímu králové. Třetí skupinu tvořila **královská města horní**, která měl na starosti nejvyšší míncmistr Království českého.

Zřízení trvalého zemského úřadu podkomořího králové (určeného v rámci dohody mezi vyšší a nižší šlechtou rytířskému stavu) bylo tedy hlavním důvodem, proč zůstala skupina několika královských měst, ležících ve východních Čechách, trvale vyčleněna jako královská města věnná.

Měla tato skutečnost nějaký vliv na jejich uplatnění v politickém životě země v 16. století? Domnívám se že nikoli; postavení královských věnných měst se z tohoto hlediska nelišilo od ostatních měst, příslušejících ke třetímu stavu. V žádném z klíčových období, ovlivňujících v průběhu 16. století vývoj českých měst, se nerozlišovalo, zda příslušné královské město je městem věnným či nikoli – takové členění nenajdeme ani v době uzavírání Svatováclavské smlouvy (1517),¹⁰ ani v sobě sankci vůči královským městům po ukončení stavovského odboje proti králi Ferdinandovi (1547).¹¹ Královna nemohla s královskými věnnými městy (příslušejícími k třetímu stavu) nakládat jako se svým majetkem, stejně jako sám král nemohl již v 16. století prodávat či zastavovat privilegovaná královská města. Zmínka v zemském zřízení z roku 1549, která královně výslovně zakazuje odprodávat věnný majetek, se vztahovala na královniny pohledávky, ujištěné na komorním majetku obecně; o věnných městech samotných jako právnických osobách v takové souvislosti nemohla být vůbec řeč.¹² Součástí majetkových transakcí se v předbělohorské době stávala jen ta dřívější královská nebo královská věnná města, která se dlouhodobě nalézala v majetkových zástavách a neužívala práv třetího stavu.¹³

Při zasedání městské kurie zemského sněmu neseděli zástupci královských měst podle toho, zda jde o města věnná nebo nikoli; všechna si byla teoreticky rovna. Ani v úřední titulatuře, na kterou byli soudobí šlechtici i měšťané velmi citliví (chybné oslovení v úředním listu mohlo být důvodem k prohře soudního jednání bez ohledu na samotnou causu), se nerozlišovalo mezi jednotlivými druhy královských měst. Zvláštní oslovení si vymíňovali pouze konšelé pražských měst a konšelé kutnohorští a jihlavští. Pro ostatní královská města bylo určeno oslovení „*Opatrným páním, purkmistru a radě města xy*“, ať již se jednalo o Tábor, Plzeň, Louny nebo Hradec Králové či Chrudim.¹⁴

Zvláštní vyčlenění jednotlivých typů měst nalézáme v soudobé literatuře v exaktní podobě především v historickém soupisu Václava Hájka z Libočan z roku 1541.¹⁵ Ten v závěrečné statistické příloze ke své knize uvádí mimo jiné i souhrnný přehled všech českých měst. Znovu pak tato města v samostatném seznamu dělí na města královská (uvnitř této skupiny nerozlišuje věnná ani horní) a města panská. Jako zvláštní oddíl pak uvádí seznam, nazvaný „*Toto j[es]t věno králové*“. Nalezneme zde Hradec nad Labem [tj. Hradec Králové], Chrudim, Mejto [tj. Vysoké Mýto], Poličku, Mělník, Jaroměř, Dvůr [tj. Dvůr Králové], Kostelec [tj. panství Kostelec nad Labem] a „Lichymburk Hrad“ [tj. hrad Lichnice]. Tento seznam však odpovídá situaci v době, kdy věnným majetkem skutečně disponovala královna Johana z Rožmítálu [† 1475], vdova po Jiřím z Poděbrad. V roce 1541 byl tedy Hájkův seznam věnného majetku anachronismem, podobně jako některé údaje o církevních statcích, uvedené ve zmíněné příloze.

Česká města podle příslušnosti k věnnému majetku nečlení Bartoloměj Paprocký z Hlohov ve svém obsáhlém vlastivědném spise o Království českém.¹⁶ Jeho přehled

českých měst je důsledně členěn geograficky podle krajů, nikoli podle právního postavení měst.

Ovšem právě krajské rozdělení tehdejších Čech poměrně přesně vymezuje okruh královských věnných měst. Přesněji řečeno všechna skutečná královská věnná města (tedy privilegovaná města, užívající politických práv) se nalézala pouze ve dvou východočeských krajích, Hradeckém (Hradec Králové, Jaroměř a Dvůr Králové) a Chrudimském (Chrudim, Vysoké Mýto a Polička). Naopak to platilo také. V obou zmíněných krajích neleželo žádné královské město, které by nebylo zároveň městem věnným. Královská věnná města měla zaručena stejná politická práva, jako všechna ostatní privilegovaná královská města. Rozdíl mezi nimi spočíval pouze v osobě stavovského úředníka, který formálně zastupoval panovníka ve výkonu jeho práva jmenovat nové konšely. Skutečný dohled nad fungováním městských rad po roce 1547 vykonávali královští rychtáři stejně v městech královských, jako královských věnných. Druhý rozdíl byl patrný pouze v letech 1576–1603, kdy žila česká královna-vdova Marie Habsburská (vdova po Maxmiliánu II. a matka císaře Rudolfa II.), které příslušel výnos ze zmíněných věnných měst jako příspěvek na vydržování jejího dvora. Jednalo se však hlavně o přerozdělení peněz, jejichž faktický výběr probíhal podle stejného mechanismu, jako u ostatních měst královských.

Samotný úřad podkomořího králové sloužil v 16. století často jako předstupeň pro vyšší kariéru šlechtických úředníků. Pokud se příslušný šlechtic v úřadě podkomořího králové osvědčil a vydržel až do doby, kdy se úmrtím nebo odchodem uvolnil významnější post, postupovali podkomoří králové v naprosté většině do úřadu nejvyššího písaře Království českého. Tuto kariéru absolvoval Volf Vřesovec z Vřesovic a na Teplici (podkomoří králové 1543–1547, nejvyšší písař 1547–1569), Oldřich Dubanský z Duban a na Liběšicích (podkomoří králové 1552–1569, nejvyšší písař 1570–1571) a Michal Španovský z Lisova a na Pacově (podkomoří králové 1570–1575, nejvyšší písař 1576–1597). Humprecht Černín z Chudenic, podkomoří králové v letech 1576–1594, povýšil přímo na královského podkomořího (1594–1601). Z těchto souvislostí lze usuzovat, že obsazování úřadu podkomořího králové již v druhé polovině 16. století nijak nesouviselo s existencí dvora královny nebo ekonomického zajištění královny-vdovy (v tomto případě vdovy po Maxmiliánu II. Marie Habsburské v letech 1576–1603), ale šlo o standardní stavovskou instituci, jejíž personální zabezpečení se řídilo jinými pravidly.

V tomto formálním smyslu lze proto v 16. století hovořit o institucionalizovaném charakteru královských věnných měst, neboť jim byl vyčleněn zvláštní stavovský hodnostář (podkomoří králové), který se svým úřadem působil i v dobách, kdy žádná královna nežila. To by dříve v podmínkách středověkého systému vlády nemělo žádný smysl.

Počet královských věnných měst se v průběhu 16. století dokonce rozrostl, a to o město Nový Bydžov. Jednalo se o jedno z nemnoha českých měst, kterým se podařilo v průběhu druhé poloviny 16. století z města vrchnostenského postoupit na pomyslném žebříčku společenské hierarchie do kvalitativně odlišné kategorie svobodných královských měst. K takovým případům docházelo spíše výjimečně a pouze za předpokladu, kdy takové město disponovalo dostatečně velkými peněžními částkami, aby mohlo samo sebe od své vrchnosti (obvykle zadlužené) vykoupit.¹⁷ Nový Bydžov vedl jednání o takové koupi již se svou pozemkovou vrchností, Henykem z Valdštejna [† 1567]. Po Henykově smrti připadlo jeho dědictví jako odúmrť panovnické komoře a Nový Bydžov se stal městem komorním. Mohl být tedy kdykoli panovníkem prodán nebo zastaven. Novobydžovští konšelé pokračovali v jednání a v roce 1569 se jim

podářilo uskutečnit transakci, při které město Nový Bydžov koupilo samo sebe jako alodní (dědičný) majetek od královské komory. O přijetí mezi privilegovaný městský stav musel Nový Bydžov ovšem ještě nějakou dobu usilovat. Ostatní královská města jej přijala za sobě rovna až v roce 1593.

Nový Bydžov byl však jediným z řady nových královských měst předbělohorské doby, která rozšířila skupinu královských měst věnných. Důvody právě tohoto rozhodnutí nejsou zcela jasné. Za nejpravděpodobnější považují právě regionální prvek, neboť Nový Bydžov ležel v Hradeckém kraji a, jak bylo výše řečeno, všechna královská města tohoto kraje byla městy věnnými. Z hlediska samotného města, usilujícího o vymanění se z poddanské závislosti, tedy nebylo podstatné, zda se stane městem královským, nebo městem královským věnným. Královským věnným městům zaručovaly zemské zákony stejná práva, jako ostatním královským městům.¹⁸ Tato situace se změnila až po vydání Obnoveného zřízení zemského, kdy došlo k vytvoření pevnějších majetko-právních vazeb i přímé komunikace mezi úředním aparátem habsburských královen a skupinou českých královských věnných měst.

POZNÁMKY

- ¹ František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992; Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998; Josef MACEK, *Jagellonský věk, díl 3. Města*, Praha 1998.
- ² Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst I–II*, Praha 1890–1892.
- ³ Vedle svých starších prací o moravských královských městech formuloval tento autor velmi vystižně základní problémy aktuální úkoly výzkumu raně novověkých měst v referátu, vydaném jako malotiráž, viz Jaroslav MAREK, *Města šestnáctého století*, in: *Historický vývoj českých měst* (Sborník materiálů ze semináře, konaného ve dnech 22.–23. dubna 1969 na Jiřověšti), Praha 1970, s. 55–64.
- ⁴ Josef JANÁČEK, *Města v českých zemích v 16. století*, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 165–203 (zde i přehled starších početných autorových knih i studií, zabývajících se městskou problematikou raného novověku).
- ⁵ Jaroslav PÁNEK (red.), *Česká města v 16. – 18. století* (Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990), *Práce Historického ústavu ČAV, Řada C – MKiscellanea*, Sv. 5, Praha 1991. Z odborných monografií osmdesátých let 20. století, syntetizujících vývoj měst v dílčích obdobích, je třeba připomenout práci Pavla BĚLINY, *Česká města v 18. století a osvícenecké reformy*, Praha 1985.
- ⁶ Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993; Jindřich FRANČEK – Tomáš ŠIMEK (red.), *Hrdelní soudnictví českých zemí (Soupis pramenů a literatury)*, Pardubice 1995; Michaela KOKOJANOVÁ (red.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století)*, Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. až 27. dubna 1995, Prostějov 1997; Marie MACKOVÁ (red.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy* (Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. – 13. září 1995), Ústí nad Orlicí 1996; Petr VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. – 17. století*, Pardubice 2001.

- ⁷ Petr KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; zatím vydány svazky I. až V (Praha 1996–2002).
- ⁸ *Historický atlas měst České republiky*, svazky č. 1 až 11, Praha 1995–2004 (dlouhodobými garanty projektu jsou Eva Semotanová a Josef Žemlička).
- ⁹ Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta (Urbanizace českých zemí a Evropa)*, Praha – Litomyšl 2002.
- ¹⁰ Karel MALÝ, *Svatováclavská smlouva, třídní kompromis mezi šlechtou a městy z r. 1517*, AUC – Philosophica I, 1955, s. 56–122.
- ¹¹ Petr VOREL (red.), *Stavovský odboj roku 1547 – první krize habsburské monarchie* (Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 8.–9. 9. 1997), Pardubice – Praha 1999.
- ¹² „Královna česká, první ani která ještě potom bude, nemá moci věna svého přeč dávat ani zapřisovati, než má toho věna do své živnosti užívati a po smrti každé má to zase k koruně připadnouti.“, *Zřízení zemské z roku 1549*, článek A 40. Podobná formulace s opakuje v nové redakci *Zemského zřízení z roku 1564*, čl. A 25.
- ¹³ To byl i případ východočeského Trutnova a hostitelského Mělníka. Mělník byl spolu s celým panstvím dlouhodobě zastaven již v jagellonské době. Když se později v 16. a na počátku 17. století znovu dostalo mělnické panství do panovnických rukou, nakládal s ním panovník jako s majetkem komorním. Samotné město Mělník tedy nebylo v 16. století považováno za královské věnné město, ale za součást zastaveného komorního panství.
- ¹⁴ BRIKČÍ Z LICKA, *Titulář stavů*, Praha 1534.
- ¹⁵ Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Praha 1541.
- ¹⁶ Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Diadochos, to jest posloupnost knížat a králův českých, díl IV. O stavu městském*, Praha 1602.
- ¹⁷ Podrobně k této problematice viz Eduard MAUR, *Nová královská města ve druhé polovině 16. století*, in: Karel Malý (red.), *Městské právo v 16. – 18. století v Evropě* (Sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané Právnickou fakultou UK ve dnech 25. – 27. září 1979 v Praze), Praha 1982, s. 19–26.
- ¹⁸ Tuto okolnost zvláště zmiňuje ještě Pavel STRÁNSKÝ, *O státě českém...*

